

A politics of impossible difference. The later work of Luce Irigaray

Hoe onmogelijk is de seksuele differentie?

PENELOPE DEUTSCHER

Ithaca & London: Cornell University Press, 2002
228 blz., € 21,95

Eén van de grootste problemen met de notie van seksuele differentie van de Franse filosoof Luce Irigaray (1930) is dat deze zich primair richt op geslacht, en andere verschillen, zoals etnische, buiten beschouwing laat. Niet alleen is dat problematisch omdat persoonlijke identiteit uit meer componenten bestaat dan geslacht, maar ook omdat de Europese staten in toenemende mate geconfronteerd worden met problemen rondom multiculturalisme. Het feminisme kan daar niet omheen, en het merendeel van de feministen doet dat ook niet. Irigaray echter heeft zich lange tijd uitdrukkelijk beroepen op de prioriteit van de seksuele differentie. Althans, tot aan haar meest recente werk, namelijk het boek dat Penelope Deutscher centraal stelt, *Entre orient et occident* (1999, Engelse vertaling *Between east and west*, 2002), en een boek dat Deutscher onbesproken laat, *Democracy begins between two* (2000, oorspronkelijk 1994). In dit latere werk stelt Irigaray dat openheid voor de seksuele differentie ook openheid voor andere culturen met zich mee kan brengen. Een cultuur die de seksuele differentie bevordert, in plaats van die uit te sluiten zoals de patriarchale doet, kan ook de relaties tussen culturen, rassen en tradities bevorderen.

Deutscher concentreert zich op deze verschuiving in Irigaray's werk en laat fraai zien hoe deze net als haar vroegere werk in het kader staat van een cultuurkritiek. Waar ze eerder de seksuele neutraliteit van de westerse cultuur bekritiseerde, is Irigaray's doel nu voornamelijk om de culturele verarming van het westen te tonen. Zij verwijst naar oosterse tradities als boeddhisme en yogapraktijken om de westerse cultuur te herdenken en te herdefiniëren, maar geeft zich geen rekenschap van het feit dat haar eigen schrijven deel uitmaakt van die westerse traditie.

Doordat Deutscher juist de thematiek van de verhouding tussen multiculturalisme en feminisme centraal stelt, krijgt bij haar ook een andere verschuiving in het werk van Irigaray grote aandacht, namelijk die van de overgang van filosofiekritiek naar concrete hervormingen op politiek, juridisch en institutioneel vlak. Vanaf eind jaren tachtig concentreert Irigaray zich meer en meer op deze hervormingen, omdat daarmee de cultuur van seksuele differentie die zij voorstaat wellicht daadwerkelijk te realiseren is. Dat betekent dat Irigaray zich uitdrukkelijker richt op analyses en alternatieven op het gebied van de taal en het burgerlijk recht. Deutscher kiest door dit centraal te stellen voor een thematiek die kenmerkend is voor het latere werk, maar behandelt boeken uit Irigaray's gehele oeuvre. Ze begint bijvoorbeeld met een bespreking van

Irigaray's eerste boek, *Le langage des déments* (1973), en legt zo een verband tussen Irigaray's vroege, nog niet feministische taalonderzoeken en de latere naar taalgebruik van mannen en vrouwen. In feite behandelt Deutscher werken die in de secundaire literatuur nog niet veel aan bod zijn gekomen; ook dat maakt haar boek interessant.

De verschillende hoofdstukken vormen fraaie essays die ook uitstekend los van elkaar te lezen zijn. Deutscher plaatst Irigaray's werk in hedendaagse debatten zoals die over performativiteit, erkenning, identiteitspolitiek, en multiculturalisme, en relateert Irigaray's werk aan dat van Derrida, Butler en Spivak. Alhoewel zij door het hele boek heen vrij kritisch is over Irigaray, en goed op de hoogte blijkt te zijn van de feministische kritiekpunten op haar werk, poogt ze tevens om Irigaray zoveel mogelijk recht te doen en zo welwillend mogelijk te interpreteren. De invulling die ze geeft aan de notie van seksuele differentie als onmogelijke differentie is wellicht het beste voorbeeld daarvan. Haar interpretatie vormt, zoals ze in de conclusie zegt, een alternatieve benadering van de seksuele differentie (p. 192). Ze benadrukt niet zozeer dat de seksuele differentie nog niet bestaat en in de toekomst realiseerbaar zou zijn, maar dat ze onmogelijk zou zijn. Deze onmogelijke seksuele differentie leidt Deutscher af uit: 1) de uitgesloten mogelijkheid van het vrouwelijke dat zich kan ontwikkelen onafhankelijk van het mannelijke; 2) het feit dat zolang het vrouwelijke als zodanig zich niet kan articuleren, ook een relatie tussen man en vrouw onmogelijk is waarin beiden elkaar respecteren en 3) het feit dat de seksuele differentie aanwezig is in zijn afwezigheid. Dit laatste punt werkt ze uit met behulp van Derrida. Deze afwezigheid, bijvoorbeeld in de filosofische traditie, kunnen we thematiseren, waardoor we de seksuele differentie toch (als afwezig) aanwezig stellen.

Uit deze interpretatie van de seksuele differentie als onmogelijke differentie spreekt een duidelijke voorkeur voor de 'vroege'

Irigaray, die nog een zekere nabijheid toont tot het Derridaanse differentiedenken. Dat blijkt bij uitstek uit het hoofdstuk 'The impossible friend' waarin Deutscher Irigaray's veranderende visie op de ander schetst: was die eerst onkenbaar, later wordt hij/zij receptief, en gaat het om een ander die luistert, openstaat voor mij. Deutscher heeft een duidelijke voorkeur voor de eerste ander, en speelt Irigaray's ethiek van niet-toe-eigening van de ander op basis van de seksuele differentie uit tegen Derrida's gecompliceerdere en geavanceerdere onmogelijkheid om de ander toe te eigenen, terwijl we hem/haar tevens wel moeten internaliseren ('we must eat the other and cannot eat the other').

Hoe interessant ook, bij een dergelijke benadering bekruipt mij het gevoel dat ze in de eerste plaats de vroege en latere Irigaray te veel uit elkaar speelt, en in de tweede plaats niet erg trouw is aan Irigaray. In Irigaray's werk lees ik niet zozeer een politiek van het onmogelijke, als wel een politiek van het 'nog niet', of van het worden. 'Dat wat nog niet is, wil ik als enige mogelijkheid van de toekomst', zegt Irigaray (1992, p. 26). Zou Irigaray overgaan tot concrete politieke acties, zoals haar voorstel voor een Europees burgerlijk recht voor het Europese parlement, wanneer zij niet de voorwaarden wilde creëren voor het daadwerkelijk bestaan van een cultuur van (seksuele) differentie? Bovendien leidt een interpretatie van de seksuele differentie als onmogelijkheid tot vreemde paradoxen. Dat blijkt bijvoorbeeld wanneer Deutscher het doel van Irigaray's concrete voorstellen tot verandering beschrijft, zoals haar voorstellen tot verandering van de taal, de religie en het burgerlijk recht, of meer concreet tot een 'recht op maagdelijkheid' voor vrouwen. Irigaray bedoelt volgens Deutscher niet dat zulke voorstellen plausibel zijn, maar juist dat ze dat niet zijn, omdat we er daardoor aan herinnerd worden dat de seksuele differentie niet gerealiseerd is. Deze interpretatie staat haaks op Irigaray's politieke beweegredenen en daden. Zou Irigaray enkel schrijven,

dan zou de interpretatie van Deutscher vol te houden zijn, maar aangezien Irigaray concrete daden pleegt, is die niet plausibel. Irigaray streeft er juist naar de voorwaarden te creëren voor het realiseren van de niet-bestaande cultuur van seksuele differentie, ook al is het dan onmogelijk daarop te anticiperen. Irigaray toont dat de seksuele differentie nog niet geleefd wordt, maar zij acht die niet onmogelijk. De seksuele differentie fungeert juist als horizon, als richtinggevend ideaal, als streven of verlangen.

Daarmee valt Deutschers interpretatie ten prooi aan de splitsing tussen een vroege en een latere Irigaray die ze zelf gecreëerd heeft. Maar dat wil niet zeggen dat het geen interessante en perspectief biedende interpretatie vormt. Perspectiefvol is ze omdat ze poogt de problemen rondom fixatie van identiteit die Irigaray's werk oproept te vermijden. De vruchtbaarheid daarvan blijkt bijvoorbeeld wanneer de onmogelijke differentie wordt ingezet op het terrein van de cultuur. Irigaray doet dat niet, maar Deutscher schetst de mogelijkheden van een notie van onmogelijke culturele differentie. Daarmee komt bijvoorbeeld het accent te liggen op culturele verschillen die binnen een bepaalde context niet mogelijk zijn, in plaats van op verschillen die bestaan. Een dergelijke visie op culturele differentie schept zo ruimte voor alternatieven die met een politiek van verschillen niet gedacht kunnen worden. De vraag die ook aan deze onmogelijke differentie gesteld kan worden is alleen: kan ze ook tot concrete hervormingen leiden?

Annemie Halsema

Literatuur

- Irigaray, L. (1973). *Le langage des déments*. The Hague: Mouton.
- Irigaray, L. (1992). *J'aime à toi. Esquisse d'une félicité dans l'histoire*. Paris: Bernard Grasset.
- Irigaray, L. (1994). *La democrazia comincia a due*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Irigaray, L. (1999). *Entre orient et occident. De la singularité à la communauté*. Paris: Bernard Grasset.
- Irigaray, L. (2000). *Democracy begins between two*. Translated by Kirsteen Anderson. London: Athlone.
- Irigaray, L. (2002). *Between east and west. From singularity to community*. Translated by Stephen Pluháček. New York: Columbia University Press.